

HEINRICH ANDREA

„...VALAMI CSILLAGSZERŰ GRAVITÁCIÓ...”

Száz éve született Weöres Sándor

A köztudat a *Medeia* című költeményt Weöres Sándor egyik “nehéz nagyversének” tartja, ugyanakkor egy szerzői nyilatkozat¹ a költői pálya „legigazibb alkotásai” között említi. Valóban, a szöveg intenzíven sugárzó hatását érzékelő olvasó első élménye a megdöbbenés. Többszöri újraolvasás után is kérdéses lehet a beszélő kiléte, újszerűnek mutatkozhat a cím és szöveg kapcsolata (hiszen a költemény a hagyományos, euripidészi képtől eltérő Médeia-képet közvetít), rejtélyesnek tűnhet a költemény három része közötti összefüggés. Weöres Sándor *Medeia* című poémája jellegzetesen olyan szöveg, amely a sokszori újraolvasás igényét kelti, és fenntartja a kitarító olvasó érdeklődését.

A pontosan rögzíthető értelem, értelmezés nehézsége talán a Weöres-líra egyik alapvető törekvéseiből adódik. Weöres Sándor költői pályájának ebben a szakaszában a *reflexív* líra meghaladására törekedett. Dolgozatom is, amellet, hogy *A hallgatás tornya* kötet kontextusába helyezi a *Medeiát*, a *reflexión túli* költészet egyik darabjaként mutatja be.

A Weöres-líra általános jellemzője továbbá a nyitottság, a pluralitás, a variabilitás, ezért a dolgozat a *Medeia műfajosságának* szempontját a felsorolt fogalmak fényében vizsgálja. A *Medeia* műfajilag sem pontosan körülhatárolható szöveg: lírai, drámai és epikus jellegűnek egyaránt tekinthető. Két műfajjal hozható közvetlen kapcsolatba: az egyik a hosszúvers (melyben a lírai elemek dominálnak), a másik a szerző egyik nyilatkozatában is említett epüllion (ő verses novellának is nevezi).

Eddig csak a forma
repült nálam, a
tartalom az értelmi
összefüggés pórázán
a földön kocogott.

Azonban – bár a szöveg nem Euripidész drámájának újraírása – drámai sajátosság lehet az egyes szám első személyű beszédmód, amennyiben a szöveget úgy olvassuk mint egy szereplő (a második részben több szereplő) „drámai monológját”.

A beszélő kiléte az értelmezés központi kérdése. Saját értelmezésem csatlakozik azokhoz az interpretációkhoz, amelyek a Weöres Sándor-líra kiemelt sajátosságának tartják a *személyesség meghaladását*. Ennek működése a *Medeia* mindhárom részében megfigyelhető. A beszélő kiléte azért összetett kérdés, mert nem válaszolható meg adekvát módon Médeia, a Sárkányszűz vagy Sárkánylegény megnevezésével. A személyesség meghaladását megvalósító költészet egy tágabb tudatú beszélőt szövegeztet meg, amelyet „kozmosz én”-nek is nevezhetünk.

A beszélő kiléte mindvégig összefonódik a mitikus beszéd kérdésével – azzal az individuumon túlisággal, archaikus időfelfogással, amit a mítosz képvisel. A szöveg a mítosz újraalkotásának igényével lép fel – megteremt egy saját, Weöres Sándor-i mítoszváltozatot. A mítoszi gondolkodás a poláris ellentétek mentén való gondolkodásban is megjelenik; erre irányítja a figyelmet a Hérakleitosztól származó mottó.

Weöres Sándor *Medeiai*jában a hősnő alakja értelmezésem szerint a teljességből való kiszakítotttság és az egység felé való törekvés metaforájává válik.

„Rögtől szívig minden dalol;
nem ésszel: lényével válaszol,
mint egy nő, vagy egy költemény.”
(Weöres Sándor)

„A növekvő mértékű intellektualizálás és racionalizálás annyit jelent [...], hogy vagy tudunk valamiről, vagy hiszünk benne: azaz csak tőlünk függ, és akár mindenről megbizonyosodhatunk, tehát nincsenek közbülső titokzatos hatalmak, amelyek belefolyanak a dolgokba, így mindezeket a dolgokat – elvben – számításokkal uralmunk alá hajthatjuk. Ez azonban annyit jelent: a világ feloldódik a varázslat alól.”²

(Max Weber)

Max Weber kölcsönkapott kifejezése: *a megtört varázslat – Entzauberung der Welt* – Weöres Sándor költészetének mélyebb megértését segítheti elő. *A megtört varázslat ellenében*³ ható költészet ez, amely erejét egy szinkretikusan felfogott egyetemes hagyományból, az antikvitás, ősvallások, népköltészet, keleti kultúrák tanulmányozásából nyeri. E hagyomány jelenléte a *Medeia* című poémában is nyomon követhető – a görög mítoszból, a hérakleitoszi filozófiára való utalásból, a kínai kultúra szimbólumaiból, az archaikus tér- és időfelfogás által épül fel a narratív elemeket is tartalmazó lírai alkotás. A címben megidézett alak – Médeia – az ókori görög mítoszok híres varázslónője, aki személyével jelképezheti a költészet reflexión túlmutató dimenzióját.

Ennek az egységes világképpé rendezett egyetemes hagyománynak a horizontjában helyezkedik el a *Medeiat* magában foglaló kötet. *A hallgatás tornya* című verseskötet hosszú és kényszerű hallgatás, mellőzöttség után, 1956-ban jelenhetett meg.⁴ A kötet Weöres Sándor harmincéves költői munkásságának eredményeit összefoglaló válogatás, alcíme: *harminc év verseiből*. A továbbiakban leginkább a kötet *Csontváry-vásznak* című ciklusa áll majd figyelmem középpontjában, lévén hogy a *Medeia* az itt található hosszúversek/hosszúénekek egyike.

A Weöres Sándor-i világlátás nyitottsága olyan jelentésgazdagságot eredményez, amelyet a kötet címének értelmezésével szeretnék szemléltetni. *A hallgatás tornya* cím egy referenciális olvasatát a fentebb felvázolt élethelyzet adja, a költő mellőzöttségéből fakadó kényszerű hallgatásának éveit idézheti fel. Ugyanakkor a korábbi pályaszakasz

nagy verseivel is kapcsolatot teremt, például a *Széltornyával*, valamint – Domokos Mátyás észrevétele szerint – egy hiteles költői magatartás metaforája lehet.⁵

A kevésbé nyilvánvaló, költészetre vonatkozó jelentéslehetőség mellett a cím nyilvánvalóan utal egy létező földrajzi helyre, a bombayi Hallgatás tornyára, ahol Weöres Sándor 1937-es távol-keleti útja során maga is járt.⁶ A híres bombayi Hanging Garden a párszik (őszperzsák) temetkezőhelye, ahol a toronyba kitett holttesteket saskeselyűk falják fel úgy, hogy néhány órán belül csak fehérlő csontok maradnak. Az útleírások azonban a hely szépségét, meseszerű, varázslatos jellegét is kiemelik, amely függőkeretek jelenlétéből, valamint egy sajátos természeti jelenségből, a légygökereket növesztő fákból adódik (a vízszintes ágakról lecsüngő gyökerekről van szó).⁷

A fentiek ismeretében *A hallgatás tornya* cím köré egy olyan jelentésmező teremődik, amely az iszonyat, a szépség és a meseszerűség, horizontalitás és vertikálitás, ősiség-keletiség asszociációs körei által járható be. Ebbe a körbe akár Médeia alakja is elhelyezhető.

A *Hallgatás tornya* című kötetben a szakirodalom a modern líra megújításának kísérletét látja, a Weöres Sándor-líra korábbi szakaszaiban elkezdett költői törekvések beérését, a pálya „zenitjét”, a „megtalált hangot”, amely korábban magyar költők által be nem járt szellemi területeket hódít meg a magyar költészet számára.⁸ A kísérletezés új útja a *nem reflexív* költészet megteremtésére irányul. Erről Weöres már 1939-ben, *A vers születése* című doktori disszertációjában beszél: a rímnek és ritmusnak azt a szerepét emeli ki, amely lehetővé teszi a gondolatfűzést „értelmen kívüli irányba” való elhajlását. Az „értelmen túli” költészet keresésében a legfontosabb hatást Mallarmé költészete jelentette.

E költői korszakkal kapcsolatban érdemes hosszabban idézni egy szerzői nyilatkozatot, azt a Várkonyi Nándorhoz írt, sok kérdést megvilágosító, költői erejű levelet, amelyre a szakirodalom is gyakran hivatkozik a *nem reflexív líra* leírása kapcsán:

„...A forma mellé végre megjelent nálam a tartalom, de minden eddigitől eltérő módon. Ennek a tartalomnak nincs logikai láncolata, a gondolatok, mint a zeneműben a fő- és melléktémák, keringenek, anélkül hogy konkrétá válnának, az intuíció fokán maradvá. Ezeket a párszerű gondolatokat egy-egy versen belül többféle ritmus hengergeti, hol innen, hol onnan csillantva őket.

Eddig azért volt nálam a tartalom satnyább a formánál, mert valahogy visszásnak éreztem, hogy versben mondjam el azt, amit prózában is elmondhatnék. Így aztán a forma lett a fő, és a tartalom csak mint a forma szőlőkarója szerepelt. Most végre megtaláltam a csak versben közölhető tartalmat, mely a formától el nem választható: a gondolatok nem az értelem rendje szerint, hanem az értelemre mintegy merőlegesen jelennek meg. A vesszorok az értelmüket nem önmagukban hordják, hanem az általuk szuggerált asszociációkban; az összefüggés nem az értelmi láncban, hanem a gondolatok egymásra villanásában és a hangulati egységben rejlik. Ezzel elértem azt, hogy verseimnek nincsenek többé megtűrt elemei, hanem minden elem egyenrangúvá és szétbonthatatlan egységgé válik. [...] Eddig csak a forma repült nálam, a tartalom az értelmi összefüggés pórázán a földön kocogott. Most a tartalmat is pilótaképzőbe küldöm. Az összefüggés megmarad, sőt tán még szorosabbá válik; csak a kötőanyag többé nem az értelmi láncolat, hanem a gondolatok valami csilagszerű gravitációja.”⁹

Kenyeres Zoltán monográfiájában a *Hosszúénekek* című fejezetet szenteli ennek a költői korszaknak.¹⁰ Kérdésfelvetése: *érzelembeszélés vagy érzelemsugárzás?* – szintén Weöres Sándor kifejezését kölcsönvéve fogalmazza meg a modern líra egyik alapvető problémáját. Vas Istvánról írta Weöres Sándor, hogy *nem sugározza érzelmeit*, hanem ismerteti őket. Kenyeres Zoltán értelmezése szerint a korszak költészetének új útja az emocionálitás kérdése körül forog. Az érzelmek „sugárzásának” aka-

dálya a reflexió – ezért a reflektív tartomány kitágítására, átformálására, alárendelésére van szükség. Kenyeres Nicolai Hartmannra, Sartre-ra hivatkozva fejti ki a *nem reflexív líra* megteremtésének szükségességét.

Weöres Sándor költészete erre a kihívásra válaszol, így újíja meg a modern magyar lírát. Konkrétan ez két fontos weöresi versformában: az ún. *hosszúénekekben*¹¹ és *játékversekben*¹² nyilatkozik meg. Mindkét verstípus megtalálható a *Csontváry-vásznak* című kötetben – a *Medeia* mellett a következő hosszúversek alkotják a ciklust: *Hetedik szimfónia (Mária mennybemenetele)*, *Az elveszített napernyő*, *Orpheus*, *Minotauros*, *Tatavane királynő*.¹³

A többnyire mítoszi ihletettséggű hosszúénekek mellett a „játékverseknek” nevezett darabok szintén az értelmen túli versélmény lehetőségeit kutatják. A weöresi-i költészetben annyiszor megcsodált gyerekversek, képversek, halandszaverek, az idegen (például szanszkrit – *Gíta Góvinda*, kínai – *Kínai templom*) nyelv struktúráját és hangzását utánzó költemények, a nyelvkombinatorikai játékok világa ez, ahol a „tartalom” rovására előtérbe kerül a vershangzás, a zene, a ritmus – a gyermeki lét örömeit, derűjét, romlatlan varázsát árasztva. A *Csontváry-vásznak* című versciklusban a hatalmas ívű hosszúversek sorozatát a játékversek rövidsége oldja fel.

Mindkét verstípus által egy tágabb értelemben vett „zenei költészet” nyilatkozik meg, amelyet zeneivé nemcsak a vershangzás, a ritmus stb. tesz, hanem a pluralitáson és változékonyságon alapuló szerkezet, rendszerszerűség is. A szerkezet jelentést meghatározó szerepe mutatkozik meg a *Fughettá*hoz hasonló játékversekben, de az olyan nagy kompozíciókban is, amilyen a *Medeia*.

A hosszúénekekben – ahol „a gondolatiság teljes egészében felolvad a költemény makro- és mikrostruktúrájában”¹⁴ – a reflexív líra áttörése és bővítése a mítoszi ihletettségnak is köszönhető. Ahogyan Kerényi Károlytól tudjuk: „mitológiai nyelven oly könnyű kifejezni, ami filozófiai szempontból oly nehéznek tűnik”.¹⁵ A mítosz újraírása, a pályaszakasz későbbi pontján újraalkotása a személyesség meghaladását is jelentette. A mítoszalkotás törvényei alapján felépülő szövegek beszélői – a hosszúversekben megszólaló alakok – individuum fölöttivé válnak, olyan általános alannyá, amely mégis külön-külön minden egyént magában foglal.¹⁶ Az a törekvés, hogy az *én* egyénfölöttivé váljon, a *Csontváry-vásznak* ciklust lezáró *Ars poeticá*ban explicit módon megfogalmazódik: „Az okosak ajánlják: legyen egyéniséged / Jó; de ha többre vágyol, legyél egyén-fölötti...” Ennek a törekvésnek a versbeli megvalósulása követendő nyomon a *Medeia* beszélőjének vizsgálata során.

Bata Imre a Weöres-líra és a mítosz kapcsolatáról szóló gondolatmenetében¹⁷ kiemeli, hogy a mítoszi gondolkodás lehetővé tette az elvont eszme érzéki alakban való megjelenését, egy archaikus időfelfogás érvényesítését. Weöres Sándort a mítosz metafizikája érdekli, nem egyetlen mítoszkör, hanem a mítoszok univerzuma, a mítoszban kifejezésre jutó gondolkodás. Ezért Weöres mítoszfelfogása a Kerényi Károlyéhoz és Hamvas Béláéhoz áll közel, akik számára a mítosz olyan „ősjelenség”, amelyben egy tagolatlan társadalom egységes világképe fogalmazódik meg – így mintája lehet a modern ember elszigetelődése ellen szót emelő költészetnek. A mítoszban az ember soha nincs a semmibe hajítva, nem marad „izolált én” – a mítoszi gondolkodás „természetesíti”, sőt „természetfelettesíti”.¹⁸ Mindez a *Medeia* című költeményben is megfigyelhető. Nem a görög mítosz varázslónőjének történetét beszéli el újra a szöveg, hanem egy kozmikus tudatú beszélő kísérleteit az egység elérésére. Ezért a Médeia-mítosz ismert története helyett a poéma második része egy Weöres Sándor-i módon újraalkotott „mítoszt” mond el, amelynek témája szintén a szerelem által elérhető egység-egyesülés kérdése.

Visszatérhetünk most már a kiindulópontoz, a *megtört varázslat* fogalmához. Médeiat, az ókori mítosz híres méregkeverőjét a görög mítoszban is a varázslat lég-

köre veszi körül. Borzalmas tettei Weöres költeményében átminősülnek – varázslónővé itt kozmikus tudata, kitágított énje által válik. Reflexión túlmutató módon alakja így közvetítheti azt a hitet, mely szerint „a világ létezése végtelenül meghaladja a »kritikus«, az »ént«, az ítélet szavait.”¹⁹

■ JEGYZETEK

1. A költői szándék nem mindig teljesül. Hornyik Miklós beszélgetése Károlyi Amyval és Weöres Sándorral, In: *Egyedül mindenkivel. Weöres Sándor beszélgetései, nyilatkozatai, vallomásai*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1993. 231.
2. Elhangzott 1919-ben, Münchenben.
3. In: Imhóf: *Elvesztett világok*. Ford. Gellériné Lázár Márta, Bp., 1992. 185.
Idézi Csibra Zsuzsanna: *Tényérnyi selymen végtelen tér*. Kínai költők magyar fordításokban. Argumentum Kiadó, Bp., 2006. 149.
3. Lásd Csibra: i. m. 147.
4. Weöres Sándort az 1950-es évtől kezdve kirekesztették az irodalmi életből. Állása sem lehetett, versei sem jelenhettek meg. Erre az időszakra tehető sokrétű műfordítói munkásságának kibontakozása.
5. A kötetcímnnek ezt a, kevésbé nyilvánvaló jelentését Domokos Mátyás írja le. Eszerint a cím Kosztolányi *Nero* című regényének arra a jelenetére utal, amelyben a véreskezű diktátor az igazi költő, Britannicus szemére hányja, hogy „minden ígéd mintegy a hallgatás tornyából lép ki, mindenkit megtevesztve, sápadtan és jelentősen”. Erről lásd Domokos Mátyás: *A porlepte énekes*. Nap Kiadó, 2002.
6. Lásd Weöres Sándor és Nyisztor Zoltán keleti útja, <http://www.terebess.hu/keletkultinfo/naplo.html>, 2008.08.01.
7. Lásd pl. Halmos Antal: *Bombay*. <http://mek.oszk.hu/04200/04290/html/bombay8.htm>, 2008.08.01.
8. Bata Imre: *Weöres Sándor közelében*. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1979.
Kibédi Varga Áron: *Az idő árnyékában*. Magyar Műhely, 1964. 7–8. sz
9. Idézi Bata Imre, i. m.
10. Kenyeres Zoltán: *Tündérsíp Weöres Sándorról*. Bp., 1983. 124–136.
11. Bori Imre kifejezése; a fogalom részletesebb meghatározása a dolgozat II fejezetében következik.
12. Kenyeres Zoltán kifejezése. Híres játékvers a *Csontváry-vásznak* ciklusban a *Fughetta* című darab.
13. A *Medeia* műfajiságáról, hosszúének vagy epüllionjellegéről a dolgozat II fejezete szól.
14. Grendel Lajos: *Magyar líra és epika a XX században*.
http://www.jogazda.sk/szemle/index.php?option=com_content&task=view&id=233&Itemid=2, 2008.08.01.
15. Kerényi Károly: *A Nap leányai. Gondolatok a görög istenekről*. Szukits Könyvkiadó, 35.
16. Lásd Kenyeres: i. m. 132.
17. Bata Imre, i. m. 38.
18. Kenyeres: i. m. 135.
19. Balassa Péter : *A mint B*. In: *Uő: A bolgár kalauz*. Pesti Szalon, 1996. 22.

